

دانشگاه عالی
سازمان پژوهش‌های
مکاتبات و اسناد

نخای به تاریخ پزشکی ایران در دوره پس از اسلام

نویسندگان

دکتر فرهاد جعفری (عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)

دکتر ملیحه امین زاده

دکتر لیلا معین

دکتر فاطمه گیتی نورد

دکتر ناصر رضایی پور

انتشارات دانشگاه شاهد (۱۵۳)

عنوان و نام پدیدآور	نگاهی به تاریخ پزشکی ایران در دوره پس از اسلام / نویسندگان: فرهاد جعفری .... [و دیگران]
مشخصات نشر	تهران: دانشگاه شاهد، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	۱۴۴ ص: مصور.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۶۱۲۱-۴۷-۵
وضعیت فهرست‌نویسی	فبا
یادداشت	نویسندگان: فرهاد جعفری، ملیحه امین‌زاده، لیلا معین، فاطمه گیتی‌نورد، ناصر رضایی‌پور.
یادداشت	کتابنامه: ص. ۱۲۷-۱۴۴.
موضوع	پزشکی اسلامی - تاریخ
موضوع	پزشکی ایرانی - تاریخ
موضوع	پزشکی سنتی - ایران - تاریخ
شناسه افزوده	جعفری، فرهاد، ۱۳۴۷-
شناسه افزوده	دانشگاه شاهد
رده بندی گنگره	۱۳۹: ر۱۴۳/ن
رده‌بندی دیویی	۶۱
شماره کتابشناسی ملی	۴۱۱۰۸۸

دانشگاه شهر قدیم
تهران

نگاهی به تاریخ پزشکی ایران در دوره پس از اسلام

نویسندگان	فرهاد جعفری، ملیحه امین‌زاده، لیلا معین، فاطمه گیتی‌نورد، ناصر رضایی‌پور
تعداد	۱۰۰۰ نسخه
نوبت چاپ	اول - ۱۳۹۴
قیمت	۹۸۰۰۰ ریال
نشانی ناشر	تهران، ابتدای آزادراه خلیج فارس، روبه‌روی حرم مطهر امام خمینی (ره)، معاونت پژوهش و فناوری، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شاهد

دورنگار: ۵۱۲۱۳۵۴۹

تلفن: ۵۱۲۱۴۱۲۲

فهرست مطالب

عنوان	شماره صفحه
پیشگفتار.....	۱
مقدمه مؤلف.....	ج
فصل اول: کلیات.....	۱
فصل دوم: شخصیت های بزرگ پزشکی.....	۱۵
فصل سوم: زنان در تمدن اسلامی.....	۶۵
فصل چهارم: ابداعات و کشفیات دانشمندان مسلمان در تمدن اسلامی.....	۷۳
فصل پنجم: کتب تخصصی طبی تمدن اسلامی.....	۸۷
فصل ششم: مؤسسات فرهنگی، مدارس و بیمارستان ها.....	۹۹
کتابنامه.....	۱۲۷

آنچه که امروزه، به عنوان مجموعه دانش پزشکی شناخته می شود محصول هزاران سال تلاش انفرادی، جمعی، پراکنده و سامان یافته انسان ها و ملت ها در عرصه اندیشه، تجربه، آموزش و پژوهش برای تأمین سلامت و بازبایی آن است. اگرچه هریک از ملل جهان، کم و بیش در این موضوع سهم دارند، اما ملل و سرزمین های خاص به دلیل پیشینه تاریخی، اقتدار و انسجام ملی، بهره مندی از وجود دانشمندان و اندیشمندان نوآور، ارتباطات درونی و برون مرزی و همچنین میزان تأثیرپذیری از آموزه های بیابانی، در این میدان، سهمی بیشتر و اثربخش تر داشته اند که نمونه بارز، درخشان و غیرقابل انکار این موضوع، سرزمین بزرگ ایران و ملل کشورهای هم جوار آن به ویژه در عصر تمدن شکوهمند اسلامی است.

اگرچه از دیرباز، این ساقه، جایگاه تهور و شکوفایی تمدن ها و جلوه گاه پیدایش دستاوردهای علمی بوده است، با این حال وجود برخی شرایط ناخوشایند و ظالمانه همانند نظام طبقاتی دوران ساسانی و محروم سازی بیشتر جامعه ایرانی از حقوق علمی و آموزشی مسئله ای کوچک نیست که با رنگ و لعاب ملی گرایی افراطی بتوان عملکرد نادرست پادشاهان را از ایران پیش از اسلام را توجیه کرد. بنابراین به رغم همه آنچه که در دوران پیش از اسلام، در این سرزمین و در حد خود مایه افتخار و مباهات است، مع الوصف تمدن اسلام در تعمیم آموزش و شکوفایی استعدادها و سرانجام، ظهور دانشمندان بزرگ، نقشی بی مانند ایفا کرده و برترین جایگاه را برای رشد و شکوفایی علم در عرصه پزشکی مهیا کرده است و بی هیچ گونه گزافه گویی می توان بر این واقعیت پای فشرد که اسلام و همان بهره های نه چندان کافی که جامعه اسلامی از تعالیم حیات بخش اسلام برگرفته است، بزرگترین تمدن بشری و برجسته ترین شخصیت های علمی و بالاترین میزان تکامل علمی را در چند سده سستین پس از اسلام، به عالم بشریت عرضه کرده است.

طی قرون گذشته که این سرزمین و دیگر سرزمین های اسلامی دستخوش کشمکش های سیاسی و تسلط زمامداران که اغلب، ناشایسته و گرفتار جنگ ها و ویرانگری های زیاده خواهان و قدرت طلبان لجام گسیخته بود علاوه بر کند شدن حرکات علمی و جنبش های دانش آفرین، بسیاری از موارث علمی پیشینیان نیز به تدریج دستخوش تطاول ایام و نابودی شد اما با سرافرازی بر اساس آخرین کارهای

انجام شده می‌توان نام و نشان افزون بر ۱۴۰۰۰ عنوان کتاب و رساله طبی قابل‌دسترس را که حاصل سال‌ها تلاش عالمانه و کار خردمندانه هزاران دانشمند و حکیم فرزانه است در کتابخانه‌های داخل و گاهی خارج از کشور ارائه کرد که این خود بخشی از آثار به‌جای مانده و ثبت شده در «فهرست‌واره‌ها» است که عظمت و غنای این میراث بزرگ طبی را نشان می‌دهد و خوشبختانه از برخی از آنها نسخه‌هایی متعدد وجود دارد که کار تصحیح و بازنویسی و احیای شایسته آنها را تسهیل می‌کند.

به هر حال عرض از آنچه که در بیان این موضوع نهفته است نقش عظیم دانشمندان و حکیمان ایرانی و اسلامی در شکل‌گیری، تجربه‌اندوزی، تدوین و ارائه دانش پزشکی در قرون گذشته است و اگر چه پس از دوران رسالت، اگرچه حرکت سریع و روبه‌رشدی را در این زمینه از خود نشان داده است اما با اندکی تأمل می‌توان دریافت که کتاب جدید و نوآوری‌های آن تا چه حد وام‌دار میراث پزشکی گذشته و به‌خصوص میراث طب دوران مدن و اسلام است.

بازشناسی حکیمان و شخصیت‌های نام‌دار پزشکی ایران و ژرف‌نگری در آثار آنها برای پژوهشگران، زمینه‌ساز درک سیر تکامل و تأثیرات این آثار و در نهایت بازیابی الهامات و ابتکارات و در حد خود دستیابی به بخش‌های مغفول و در عین حال رهنموددهنده برای تحقیقات جدید و متناسب با روز است؛ زیرا به‌رغم وجود منابع متنوع تاریخ پزشکی، منابعی که هم‌زمان با پرهیز از بسط و گسترده‌گی موضوعات حاشیه‌ای و کم‌فایده، از محتوای غنی و نام‌دار باشد اندک و کمیاب است. از این رو کتاب حاضر که توسط استاد فرهیخته جناب آقای دکتر محمد مهدی اصفهانی، از علمای و دربردارنده اطلاعات ارزشمند و فراوانی برای طالبان علم و پژوهشگران تاریخ پزشکی برخوردار است، بی‌شک نمونه یک کار فاخر و پرمایه است که با قلمی محتمانه و دلپذیر نگارش یافته است و به‌طبع پاسخی شایسته به عطش علمی و نمونه‌ای قابل تأسی برای تالیف و تدوین آثار مورد نیاز خواهد بود. از درگاه قدس ربوبی مزید توفیقات این استاد دانشور را مسئلت می‌کنم.

دکتر محمد مهدی اصفهانی

تیرماه ۱۳۹۴

به نام او که اول طیب است

"اگر علم در ثریا باشد مردانی از سرزمین پارس به آن دست خواهند یافت" حضرت محمد (ص)

همگان اذعان دارند که ما ایرانیان از تمدنی درخشان برخورداریم. نور خیره کننده این تمدن، گاهی ما را از دیدن تمایق دیگری باز می دارد. حق شناسی یکی از عالی ترین صفات انسانی و اصول اخلاقی است. ما معاصران که می خواهیم دیگران حق کارهای ولو کوچک ما را بدانند و دینی را که نسبت به ما دارند بشناسند خود باید آنچه دیگران برای ما کرده اند و می کنند واقف باشیم. امروزه، ما که غافل از فراهم بودن امکانات و وسایل سترهای مناسب و علم پرور، به ستارگانی درخشان که در زمان های اخیر در آسمان علم درخشیدند، به تشریح و احترام می نگریم روا نیست اختران فروزان گذشته را که راه ما را روشن ساخته اند از نظر دور داریم. نباید اجازه دهیم میان امروز و دیروز ما شکاف ایجاد شود. شناخت خدمات و گرامیدات دانشمندان این مرز و بوم کمترین حقی از آنان است که می توانیم به جای آوریم.

متأسفانه تمدن ایرانی در طول تاریخ، بارها مورد تهاجم، کنگان قرار گرفته و دستاوردها و کتب و مستندات آن به تاراج رفته یا نابود شده است و ما به همتی دال از بخش قابل توجهی از نمودها و دستاوردهای آن بی خبریم. اما همان مقدار کمی هم که باقی است برای اثبات عظمت آن دلیلی بارز و برهانی قاطع است. جالب اینکه برخی تمدن های کهن در مواجهه با تهاجمات های مشابه برای همیشه نابود شده اند اما تمدن ایرانی هربار خیزشی دوباره داشته که در این کتاب، به دستاوردها و افتخارات علم پزشکی در دوره احیای تمدن ایران پس از اسلام پرداخته شده است.

در این کتاب، سعی شده به اختصار به تاریخ طب ایران پس از اسلام پرداخته شود که قطع و یقین اشکالات و ایراداتی بر آن وارد است که امیدوارم خوانندگان با گوشزد کردن آنها بنده را برای اصلاح چاپ بعدی یاری کنند. در اینجا، مراتب سپاس خود را از استاد فرزانه آقای دکتر محمد مهدی اصفهانی اعلام می دارم که با نگارش پیشگفتاری برای این کتاب، بر آن قدر نهادند و با راهنمایی های خود از ابهاماتمان گره گشایی کردند؛ همچنین کمال تشکر و قدردانی خود را از همکاران خوبم خانم ها دکتر

ملیحه امین‌زاده، دکتر لیلا معین، دکتر فاطمه گیتی‌نورد و آقایان دکتر ناصر رضایی‌پور و دکتر محمود صمدپور که برای تدوین این کتاب بسیار کمک کردند، ابراز می‌کنم. امید دارم با این نوشته قدمی کوچک در راه اعتلای فرهنگ و تمدن بی‌نظیرمان برداشته باشم.

تا چه قبول افتد و چه در نظر آید

www.ketab.ir